

معرفی صنایع دستی عشایر استان تهران

مهندس سیروس نصیری^۱، مهندس افسانه احسانی^۲

معرفی و شناسایی صنایع دستی عشایر استان تهران با هدف توانمندسازی بانوان عشایری در جهت تولید کاربردی در جامعه امروز و عرضه آن به علاقمندان صورت می‌گیرد و علاوه بر ایجاد انگیزه و امید در بانوان عشایری، را زنده نگاه می‌دارد. از سوی دیگر، عرضه و بازاریابی این محصولات، شرایطی را فراهم می‌آورد که به رغم مشکلات و مسائل مختلف، عشایر قادر باشند با کمترین تأثیر منفی بر محیط زیست و مراتع، به صورت پایدار به تولید و عرضه صنایع دستی پرداخته و به اقتصاد خانواده کمک کنند. صنایع دستی تولیدی عشایر در مقوله فرهنگی، یکی از ابزارهای مقابله با تهاجم فرهنگی بوده و امکان حفظ آداب و رسوم بومی جوامع محلی را فراهم می‌آورد تا مسیر نفوذ فرهنگ وارداتی را محدود کرده و قوام و استحکام آنان در برابر مشکلات اجتماعی باقی بماند. از این رو، پرداختن به حفظ و احیای صنایع دستی عشایر بسیار مهم است.

جدول (۱): سامان‌های عشایری مورد بررسی

ردیف	شهرستان	سامان‌های عشایری
۱	فیروزکوه	لזור، ارجمند، طرود
۲	ورامین	حصاربالا، حصارقازی، سلمان‌آباد، محمودآباد، غیاث‌آباد
۳	پاکدشت	حاجی‌آباد، قلعه‌نو، حمامک، کریم‌آباد، نیک، کروس‌بالا، فرون‌آباد، سنگاب
۴	دماوند	زره‌در، عباس‌آباد
۵	شهرری	بندبیچین، دیرومره، آرادکوه
۶	تهران	باغکمش، تماشا
۷	اسلام‌شهر	یافت‌آباد، احمدآباد مستوفی
۸	شمیرانات	حوزه‌لار، قوشخانه، کمردشت، سفیدآب، خشکه‌رود، قرقره‌سنگ، چهل‌بره، دهنه‌سنگ، مرغ‌سر، یورد قیدر، استرکلک، قلعه‌نو، پشم‌لشم، گل‌گچ

۱- مدیر امور عشایر استان تهران

۲- کارشناس اکوتوریسم

مفهوم صنایع دستی:

صنایع دستی از نظر لغوی دارای مفهوم ثابت و واحدی نیست و تاکنون از این واژه، تعریف جامعی که از اتفاق نظر کلیه کارشناسان و دست‌اندرکاران این حوزه به دست آمده باشد، موجود نیست. صنایع دستی در منابع، دارای تعاریف مختلفی است. به عنوان مثال، از آنچه با دست ساخته می‌شود، مانند پارچه، قالی، ساخته‌های فلزی و ... در مقابل صنایع ماشینی (لغت‌نامه دهخدا). صنایع دستی به آن دسته از صنایعی گفته می‌شود که مهارت، ذوق و هنر انسانی در تولید آن نقش اساسی دارد (دایره‌المعارف بریتانیکا).

انواع صنایع دستی عشایر استان تهران:

جامعه عشایری استان تهران در کنار جوامع شهری و روستایی به عنوان سومین جامعه استان مطرح بوده و عشایر این استان به علت ویژگی‌های اقلیمی موجود، همچنان به شیوه معیشت پدران خود یعنی دامداری از طریق کوچ به مناطق ییلاقی، میانبند و قشلاقی ادامه می‌دهند. این جامعه با جمعیتی بالغ بر ۲۵۵۰ خانوار در زمان قشلاق و ۳۱۵۰ خانوار در هنگام ییلاق و جمعیتی در حدود ۱۳۰۰۰ نفر، بعلاوه ۶۰۰ خانوار مهمان (۳۰۰۰۰ نفر جمعیت)، با در اختیار داشتن قریب به ۵۵۰۰۰۰ واحد دامی همراه ب ۸۵۰۰۰ واحد دامی عشایر مهمان، از بخشی از مراتع استان استفاده نموده و می‌نمایند. عشایر استان تهران متشکل از ۷ ایل به نام‌های هداوند، سنگسری، شاهسون بغدادی، مغانی، قشقایی، کوهی، کلهر و ۶۰ طایفه از جمله عرب باقری، عرب صحنایی، عرب کتی، کلکویی و ... می‌باشند. این طایفه‌ها در قالب ۲ زیست بوم، ۲۳ سامانه و ۱۵۴ سامان عرفی در مناطق عشایری شهرستان‌های استان استقرار دارند.

در طی یک دوره مطالعات میدانی که در سال ۱۳۹۰ توسط مدیریت امور عشایر استان تهران صورت گرفت، ۴۳ نوع صنایع دستی، شناسایی و عکس‌برداری شد. در این میان، جاجیم بیش از همه انواع دستبافته‌ها مشاهده گردید. پس از آن، جوال و

خورجین، دارای بیشترین گستردگی هستند. در مراتب بعدی، با توجه به ویژگی اقلیمی منطقه فیروزکوه، انواع جوراب و دستکش پشمی، تقریباً در همه خانواده‌ها از رونق فراوانی برخوردار هستند. پس از آن، قالی‌های دست‌باف، گلیم و پشته‌ی قرار دارند. در منطقه فیروزکوه به دلیل نزدیکی عشایر به سامان سنگبری استان سمنان به خصوص هنگام بیلاق، تعامل بین بانوان این دو گروه با تأثیرگذاری بر صنایع دستی این دو منطقه موجب شده است که نشانه‌هایی از سوزن دوزی‌های عشایر استان سمنان در منازل عشایر فیروزکوه نیز قابل مشاهده باشد.

شهرستان	تولید کنندگان فعال	تعداد دستبافته‌ها	انواع دستبافته‌ها
فیروزکوه	۱۱	۱۷	جاجیم، گلیم، قالی، کوله پشته‌ی، جوراب کاموایی و پشمی، جوال، پاپیج، خورجین، کلاه پشمی، پلاس (روی کرسی)، نمد چوخوا (لباس چوپان)، کیسه دوغ، دستکش کاموایی، کیسه پول، کیسه توتون، سوزن دوزی، گل دوزی، پارچه بافی
اسلامشهر	۷	۱۲	آبازور، روی کوسنی، گلیم، کشکول، کیف، روی داشبوردی، روی پشته‌ی، (جُل مادبان)، جوال، نمکدان، سفره آرد، قالی، جاجیم، گردنبند (گیاهی)
پاکدشت	۴	۱۲	جاجیم، گلیم، جوال، روی پشته‌ی، قالی، کوله پشته‌ی، نمکدان، خورجین، سیاه چادر، کلاه پشمی، شال گردن پشمی، سفره آرد
ورامین	۳	۷	گلیم، جوال، قالی، تابلو فرش، خورجین، روی پشته‌ی، نمکدان
ری	۵	۵	قالی گلیم، جوال، جاجیم، روی پشته‌ی،
تهران	۵	۳	گلیم، جاجیم خورجین،
دماوند	-	۱۱	جاجیم، خورجین،

جدول (۲): موارد مورد بررسی مدیریت امور عشایر استان تهران

نام اثر: نمکدان
اندازه: ۰/۳ × ۰/۵ متر
مواد اولیه: پشم گوسفند
زمان بافت: ۱۳۸۷
نام قشلاق: احمد آباد
مستوفی: شهرستان
اسلام شهر
نام بیلاق: لار
ایل و طایفه: عرب
صحنایی و باقری

نام اثر: گلیم
اندازه: ۰/۷۵ × ۱/۵ متر
مواد اولیه: پشم گوسفند
زمان بافت: حدود ۱۳۶۵
نام قشلاق: کوروس بالا
حومه شهرستان پاکدشت
نام بیلاق: لار
ایل و طایفه: ایل هداوند،
طایفه لر خانی

نام اثر: چاجیم
اندازه: ۲ × ۳ متر
مواد اولیه: پشم گوسفند
زمان بافت: حدود ۱۳۷۵
نام قشلاق: فرون آباد
شهرستان پاکدشت
نام بیلاق: لار
ایل و طایفه: ایل هداوند
طایفه سیری

نام اثر: جوراب پشمی
اندازه: ۰/۳۵ متر
مواد اولیه: پشم گوسفند
و کاموا
زمان بافت: ۱۳۸۵
نام بیلاق: لزور - شهرستان

نام اثر: جوراب پشمی
اندازه: ۰/۳۵ متر
مواد اولیه: پشم گوسفند
و کاموا
زمان بافت: ۱۳۸۵
نام بیلاق: لزور - شهرستان

نام اثر: روی پشته
اندازه: ۰/۷۰ × ۱/۱۰ متر
مواد اولیه: پشم گوسفند
زمان بافت: ۱۳۸۲
نام قشلاق: احمد آباد
مستوفی - شهرستان
اسلام شهر
نام بیلاق: لار
ایل و طایفه:
عرب صحنایی

نام اثر: جوال
اندازه: ۱ × ۰/۵ متر
مواد اولیه: پشم گوسفند
زمان بافت: حدود ۱۳۴۰
نام قشلاق: محمودآباد
شهرستان ورامین
نام بیلاق: لار
ایلات و طوایف:
عرب کتی

نام اثر: قالی
اندازه: ۳×۲ متر
مواد اولیه: پشم گوسفند
زمان بافت: ۱۳۸۰
نام قشلاق: قلعه‌نو
شهرستان پاکدشت
نام بیلاق: لار
ایل و طایفه: ایل هداوند،
طایفه سبری

نام اثر: قالی
اندازه: ۳×۲ متر
مواد اولیه: پشم گوسفند
زمان بافت: حدود ۱۳۷۵
نام قشلاق: قلعه‌نو
شهرستان پاکدشت
نام بیلاق: لار
ایل و طایفه: ایل هداوند
طایفه سبری

نام اثر: کوله پشتی یا
کوله‌چه
اندازه: ۰/۴×۰/۴ متر
مواد اولیه: پشم گوسفند
زمان بافت: حدود ۱۳۴۰
نام قشلاق: حاجی آباد
شهرستان پاکدشت
نام بیلاق: لار
ایل و طایفه: ایل هداوند
طایفه سیری

نام اثر: کوله‌چه
اندازه: ۰/۴ × ۰/۴ متر
مواد اولیه: پشم گوسفند
زمان بافت: حدود ۱۳۶۰
نام قشلاق: کوروس بالا
حومه شهرستان پاکدشت
نام بیلاق: لار
ایل و طایفه: ایل هداوند، طایفه
لرخانی

نام اثر: چیت
اندازه: ۱×۲ متر
مواد اولیه: چوب درخت
گز و نیج
زمان بافت: ۱۳۹۰
نام قشلاق: محمودآباد
شهرستان ورامین
نام بیلاق: لار
ایلات و طوایف: عرب کتی

کاربرد چیت در بیلاق

نام اثر: جوال
اندازه: ۱ × ۰/۵ متر
مواد اولیه: پشم گوسفند
زمان بافت: حدود ۱۳۴۰
نام قشلاق: محمودآباد
شهرستان ورامین
نام بیلاق: لار
ایلات و طوایف:
عرب کتی

معرفی کتاب

دکتر احمد رحیمی^۱

عنوان کتاب: سیاست عشایری دولت پهلوی اول

نویسنده: دکتر نفیسه واعظ (شهرستانی)

انتشارات: نشر تاریخ ایران، ۱۳۸۸

چاپ اول - ۶۳۰ صفحه

قیمت: ۱۱۵۰۰ تومان

کتاب فوق که به نظر می‌رسد برگرفته از رساله دکتری نویسنده محترم باشد که در رشته تاریخ به رشته تحریر درآمده و با توجه به محتوا، زحمات زیادی برای نگارش آن صرف شده و کتابی ارزشمند است. لذا برای علاقمندان مباحث عشایری، مطالعه آن مفید است. کتاب شامل قسمت‌های «سخنی با خواننده، مقدمه (طرح تحقیق)، مدخل و هفت فصل اصلی، نتیجه گیری، منابع و مآخذ، تصاویر و اسناد و فهرست اعلام» می‌باشد.

در قسمت سخنی با خواننده که به جای پیشگفتار مطرح شده، نویسنده به مشکلات عمومی مطالعه درباره عشایر پرداخته است. از جمله مشکلات مطرح شده، نبود مرزبندی بین واژگان از جمله ایل، قوم، قبیله و عشیره است. کمبود منابع معتبر و مرتبط از دیگر مشکلات ذکر شده می‌باشد.

قسمت مقدمه که مشابهت زیادی به فصل اول پایان نامه‌های فوق لیسانس و رساله دکتری دارد، کلیات تحقیق را دربرمی‌گیرد. نگارنده در این قسمت ابتدا به بیان مسئله، اهداف و ضرورت تحقیق پرداخته است. در این قسمت، مولف اظهار داشته: این پژوهش بر آن است که مبانی نظری و سیاست‌های اساسی راهبردی عملی دولت پهلوی اول در

۱- کارشناس خبره دفتر مطالعات سازمان امور عشایر ایران

قبال مسئله ای به نام ایلات و عشایر را مورد بررسی قرار دهد و چگونگی مواجهه جامعه ایلی - عشیره‌ای در قبال برنامه‌های مورد نظر را تشریح نماید و به علاوه نتایج و پیامدهای سیاست عشایری دولت را مورد ارزیابی قرار دهد.

در قسمت ادبیات تحقیق به منابعی از جمله آثار بهمن بیگی، ابرلینگ، امان الهی، بیات، کیانوند، نقیب زاده، غفاری، تاپر و ... پرداخته و دیدگاه هریک را به صورت خلاصه مورد اشاره قرار داده است. بالاخره این که اهداف این پژوهش به شرح زیر بیان گردید:

- ۱- تشریح پشتوانه‌های فکری سیاست عشایری دولت پهلوی اول
- ۲- تبیین و تحلیل چگونگی خلع سلاح ایلات و عشایر
- ۳- تبیین تحلیلی نحوه سلب قدرت از سران ایلات و عشایر
- ۴- توصیف تحلیلی نحوه اسکان ایلات و عشایر
- ۵- ...

همچنین مهمترین سئوالات این تحقیق عبارتند از:

- ۱- دولت پهلوی چه نقش و جایگاهی برای جامعه ایلی و عشیره ای در راستای اهداف عمومی خود برای نوسازی جامعه ایرانی قائل بود؟
- ۲- اهداف و سیاست‌های کلان دولت در قبال ایلات و عشایر مبتنی بر چه رویکردی بود؟
- ۳- مهمترین برنامه‌های دولت برای ایلات و عشایر چه بوده است؟
- ۴- ...

در قسمت تعاریف، اصطلاحاتی چون ایلات و عشایر، سیاست و دولت به طور مفصل مورد بررسی قرار گرفته و از دیدگاه نویسنده، دولت در معنی کلیات نظام سیاسی و در معنای مجموعه ای از اعضای هیأت حاکم همانند شاه، وزرا و نهادها مثل وزارتخانه‌ها به کار رفته است.

در این کتاب، منابع متنوعی از جمله مذاکرات و مصوبات مجلس، مذاکرات و مصوبات هیأت وزیران، اسناد و مدارک، خاطرات و یادداشت‌ها از جمله خاطرات افراد سیاسی، نظامی، سران ایلات و ... گزارش‌ها و مکتوبات سیاسی، نشریات داخلی و

خارجی، کتاب‌های تاریخی و رساله‌ها مورد استناد قرار گرفته و منبع تمام آنها به صورت زیر نویس در پایین هر صفحه ذکر شده است.

قبل از شروع فصول اصلی، قسمت دیگری تحت عنوان نگرش عمومی به دولت در عصر پهلوی اول آورده شده و در آن، سرشت دولت پهلوی اول مطرح شده و نویسنده از قول جیمز اسکات، دولت پهلوی اول را "دولت مدرن/اقتدارگرا" نامیده است همچنین سیاست‌های عمومی دولت پهلوی اول را در حوزه‌های مختلف مورد بحث قرار داده است. در فصل اول این کتاب که از صفحه ۱۰۹ آغاز می‌شود، مؤلفه‌های عمومی جامعه ایلاتی ایران در آستانه سلطنت پهلوی اول نامگذاری شده است. نگارنده برای معرفی وضعیت ایلات و عشایر، ابتدا دو جامعه روستایی و شهری را مرور نموده و بعد جامعه عشایری را به عنوان جامعه سوم مورد کنکاش قرار داده است. بررسی وضعیت جمعیت عشایر، پراکندگی عشایر مختلف در کشور و اوضاع اقتصادی عشایر در این قسمت مورد بررسی قرار گرفته است.

فصل دوم کتاب به بنیادهای فکری سیاست عشایری دولت پهلوی اول اختصاص یافته است. از دیدگاه نویسنده کتاب، سه پایه فکری سیاستگذاری برای ایلات و عشایر کشور عبارت بود از دولت سازی، ملت سازی و مدرن سازی؛ به این معنی که دولت پهلوی به پشتوانه این فکر که باید دولت متمرکز قوی پدید آورد خود را در تعارض با خواست ایلات و عشایر مرکزگریزی می‌دید که حاضر به تسلیم در برابر خواست‌های دولت متمرکز که از پشتیبانی روشنفکران به خصوص ملیون برخوردار بود نمی‌شدند. از سوی دیگر یکی دیگر از ارکان فکری سیاستگذاری دولت پهلوی به طور عام و درباره ایلات و عشایر به طور خاص این بود که با اعمال سیاست یکسان سازی، ملتی همگون بوجود آورد که باز هم ایلات و عشایر از روزه نگاه دولت متمرکز در راه ایجاد برنامه ملت سازی بازدارندگی می‌کردند که به این پشتوانه فکری و چرایی و چگونگی آن بر سیاست‌های دولت درباره ایلات و عشایر پرداخته شده است. سرانجام اینکه فکر مدرن سازی نیز یکی از شالوده‌های اساسی برنامه‌های دولت برای ایلات و عشایر را رقم می‌زد.

از جمله ضرورت‌های دولت پهلوی در مواجهه با عشایر، مسئله نظم و آرامش عمومی بود که چون در اواخر دوران قاجار، ناامنی و بی‌نظمی شدیدی توسط برخی گروه‌های عشایری ایجاد شده بود، دولت رضاخان برای این کار، آن گروه از عشایری را که امنیت اجتماعی و اقتصادی جامعه را به هم می‌زده سرکوب نماید.

فصل سوم کتاب به برنامه‌های دولت در قبال ایلات و عشایر اختصاص یافته است. از دیدگاه نگارنده کتاب، دولت پهلوی چهار محور اساسی برای برنامه ایلات و عشایر داشت که عبارت بودند از: خلع سلاح و آرام ساختن ایلات و عشایر، سلب قدرت از سران ایلات و عشایر، سیاست اسکان و بالاخره فرهنگ سازی و فرهنگ زدایی. در این فصل نمونه‌های مختلفی از برخورد حکومت با عشایر در مورد خلع سلاح عشایر نقل شده که به دلیل خودداری از طولانی شدن بحث، از تشریح آن خودداری می‌شود. برنامه دیگر دولت، سلب قدرت سیاسی از سرداران ایلات و عشایر بود که با روش‌های مختلف از جمله روش‌های سیاسی مستقیم و غیرمستقیم، منع سران ایل از برقراری رابطه با خارجی‌ها، سلب مسئولیت اداری از سران ایلات و عشایر، مداخله در انتخاب رؤسای ایلات و عشایر، تفکیک اداری مناطق ایلی و عشیره‌ای، روش‌های اقتصادی از جمله مصادره اموال، معاوضه املاک رؤسای ایلات و عشایر و عدم پرداخت سهم نفت خوانین بختیاری به دولت را می‌توان نام برد. سپس در این فصل به برنامه اسکان عشایر پرداخته شده و اهداف دولت، روش‌های اجرایی دولت برای اسکان و اعتبارات مورد بحث و بررسی قرار گرفته است.

منابع و رویه‌های سیاستگذاری دولت در حوزه ایلات و عشایر در فصل چهارم بررسی شده است. در این بخش مواردی از جمله دیدگاه رضاشاه درباره ایلات و عشایر، برخی فرامین رضاشاه درباره عشایر، مجلس شورای ملی و هیأت وزیران و مصوبات آنها مورد بررسی قرار گرفته است.

در فصل پنجم کتاب، سازماندهی اجرایی برنامه‌های دولت در قبال ایلات و عشایر مورد نقد و بررسی قرار گرفته است؛ از جمله نقش وزارت دربار، وزارت مالیه، وزارت

داخله، وزارت جنگ، وزارت معارف، وزارت فواید عامه و سایر وزارتخانه‌ها و بالاخره کمیسیون اسکان مورد تحلیل قرار گرفته است.

مقابله جویی‌های ایلات و عشایر با برنامه‌های دولت، موضوع فصل ششم کتاب است. با توجه به سیاست‌های عشایری دولت پهلوی اول، مخالفت‌ها و مقابله جویی‌هایی از طرف برخی از عشایر انجام گرفت. مهمترین علل و عوامل سیاسی شورش‌ها را می‌توان مخالفت با اجرای قانون نظام وظیفه (سربازگیری) و سیاست خلع سلاح، حوزه مجریان سیاست عشایری و به خصوص نظامی‌ها و بالاخره مخالفت ایلات و عشایر با اصلاحات و تجدد خواهی دولت و همچنین مخالفت ایلات با سیاست تمرکزگرایی شدید دولت و دفاع از دست رفته بیان نمود.

در فصل هفتم پیامدهای سیاست عشایری دولت مورد بررسی قرار گرفته است. از جمله پیامدهای عنوان شده در این کتاب می‌توان به تأمین امنیت و ختم ستیزه‌های ایلی و برجیده شدن بساط قدرت‌های محلی اشاره کرد. البته پس از خروج رضاشاه از ایران، گروهی از عشایر مجدداً به زندگی ایلی خود بازگشتند. از پیامدهای اقتصادی نیز تغییر شیوه تولید از دامی به کشاورزی، کاهش جمعیت عشایری، لغو مالیات احشام و ... را می‌توان نام برد.

در انتهای کتاب نویسنده به نتیجه‌گیری پرداخته و بزرگترین خطای دولت پهلوی را در قبال ایلات و عشایر، حمله مستقیم به این جامعه می‌داند. در انتهای کتاب نیز منابع و مآخذ ذکر شده و تصویر برخی اسناد نیز آورده شده است.

درمجموع این کتاب برای کارشناسان، مدیران عشایری، محققان و دانشجویان مرتبط با این رشته بسیار مفید است و مطالعه آن به این گروه از افراد توصیه می‌شود.

